
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК: 342.7: 327 (478)

Т.М. Заворотченко

кандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара

МІЖНАРОДНІ ГАРАНТІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН ЯК МОЖЛИВІСТЬ ІСНУВАННЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті висвітлено процес формування конституційних прав і свобод людини й громадянина України в міжнародних організаціях. Акцентовано увагу на тому, що міжнародні організаційно-правові гарантії політичних прав і свобод громадян реалізуються за допомогою спеціально створених міжнародних організацій, у компетенцію яких входить захист прав і свобод людини та громадянина. Відображено безперервний зв'язок людини з державою, політичних прав з іншими видами системи прав людини. Наведено класифікацію організаційно-правових гарантій політичних прав і свобод людини й громадянина.

Ключові слова: Статут Організації Об'єднаних Націй, порушення прав людини, розгляд індивідуальних скарг, стандарти прав людини, механізм міжнародного захисту прав людини.

Україна після здобуття незалежності, як відомо, включила до свого конституційного законодавства чимало нормативних приписів, які відтворюють положення загальної декларації прав людини, інших міжнародно-правових документів. Широкий каталог прав і свобод людини, закріплений у законодавстві України, відповідає в цілому міжнародним стандартам як кількісно, так і якісно. З'явилися і знайшли своє втілення такі права і свободи, яких раніше в нашій країні не було або користування якими було вкрай утруднене. Водночас істотно розширилися можливості захисту конституційних прав і свобод громадян України в міжнародних організаціях – таких, як, наприклад, Європейський суд з прав людини. Адже Конституція України гарантує кожному можливість після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Тому надзвичайної актуальності набуває дослідження процесу історичного становлення, розвитку та об'єктивної обумовленості правового регулювання міжнародних гарантій політичних прав і свобод громадян. Важливо зазначити, що неможливо побудувати ефективний і відповідний умовам сьогодення міжнародний правовий механізм захисту політичних прав і свобод громадян, не звернувши належної уваги на історичні переумови виникнення та розвитку відповідного правового регулювання міжнародних гарантій політичних прав.

Питання стосовно міжнародних гарантій конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина свого часу були предметом досліджень В.В. Букача, М.В. Вітрука, А.М. Головістикової, А.В. Грабильникова, Л.Ю. Грудциної, І.В. Дробуш, А.М. Колодія, І.О. Ледеяха, О.Г. Майорова, А.Ю. Олійника, С.В. Поленіної, О.О. Проніна, О.В. Пушкіної, Г.Б. Романовського, Ф.М. Рудінського, Б.Ю. Тихонова, Л.С. Явича та деяких інших учених. Проте як у науковій літературі, так і в чинному законодавстві й досі відсутня загально визнана думка щодо розуміння важливості дослідження міжнародних гарантій політичних прав і свобод громадян, а особливо як можливості існування універсальних міжнародних стандартів прав людини, що визначає актуальність обраної теми наукового пошуку та визначає його мету.

Метою статті є аналіз наукових поглядів у різні періоди розвитку вчень про політичні права і свободи людини й громадянина і, зокрема, гарантій політичних прав і свобод громадян як можливості існування універсальних міжнародних стандартів прав людини з метою з'ясування становлення і розвитку досліджуваних проблемних питань.

Наукова новизна статті визначається тим, що на основі теоретичного та практичного правового аналізу міжнародних гарантій політичних прав і свобод людини і громадянина як можливості існування універсальних міжнародних стандартів прав людини визначено їх важливе значення та сутність, надано конкретні пропозиції і рекомендації

щодо вдосконалення нормативно-правових актів із зазначених питань.

Указом Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98 затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, одним із напрямів якої є зближення законодавства України із сучасною європейською системою права, стрижнем якої є забезпечення добробуту людини. Прийнявши Загальну декларацію, Генеральна асамблея доручила Комісії з прав людини розробити єдиний пакт, що охоплює широкий перелік основних прав і свобод. На п'ятій сесії у 1951 р. Генеральна асамблея, розглянувши перші 18 статей Пакту, що містять тільки громадські й політичні права, прийняла резолюцію, у якій ухвалила: включити в Пакт про права людини права економічні, соціальні та права в галузі культури [1, с. 233]. Генеральна Асамблея особливо підкреслила, що громадські, політичні й соціально-економічні права тісно пов'язані між собою, індивід, позбавлений будь-якого із цих прав, уже не є тією особистістю, яку Загальна декларація розглядає як ідеал вільної людини. Точка зору про законність втручання в справи інших держав і правомірність інтервенції "з мотивів гуманності", для захисту основних прав і свобод людини поділяли більшість юристів-міжнародників того часу [2, с. 3]. Учені-міжнародники широко сприйняли природно-правову теорію прав людини. Відомий професор Петербурзького університету Ф. Мартенс писав, що "всі створені держави визнають за людиною як такою, безвідносно до її підданства або національності, відомі основні права, що нерозривно пов'язані з людською особистістю" [3, с. 67]. Під цими правами зазвичай малося на увазі право на життя, свободу совісті й віросповідання. Доктрина гуманітарної інтервенції широко використовувалася тоді й у практиці міжнародних відносин. Вона слугувала одним із численних "обґрунтувань" для поневолення "нецивілізованих" народів. Крім того, в ім'я гуманних цілей і під приводом захисту національних і релігійних меншостей проходила боротьба європейських держав за поділ і переділ уже поділеного світу.

Після Першої світової війни та створення Ліги Націй право держави на інтервенцію зазнало певних обмежень. Якщо в період, що передувє заснуванню Ліги Націй, міжнародне право практично визнавало право держави на війну, що влаштовувалося, правда, під різними приводами, то Статут Ліги Націй серйозно обмежив право держав – її членів готуватися до війни й передбачав санкції для порушників. У цей період головними державами-союзниками були укладені угоди з усіма європейськими державами й Туреччиною, у яких ці держави брали на себе зобов'язання надати особам, які належать до меншостей по расі, релігії та мові, ті самі права, що й іншим своїм гро-

мадянам. Відповідні зобов'язання пізніше були прийняті також Албанією, Іраком, Литвою, Латвією, Естонією і Фінляндією при вступі їх у Лігу Націй шляхом односторонніх декларацій Ради Ліги. У межах Ліги Націй відбулося укладення цілого ряду угод, спрямованих на боротьбу з рабством і работоргівлею, а також на припинення торгівлі жінками й дітьми. У той період розроблялися і спеціальні міжнародно-правові заходи для захисту релігійних, мовних та етнічних меншостей. Зобов'язання держав щодо захисту меншостей були поставлені під гарантію Ліги Націй. Відповідно до цих договорів, кожний член Ради Ліги Націй мав право звертати увагу Ради на будь-яке порушення кожного з цих зобов'язань. Рада могла починати такі заходи й давати такі розпорядження, які видадуться для даного випадку відповідними й дієвими. У разі розбіжності думок із питань права або факту ця розбіжність розглядалася як спір, що має міжнародний характер. Однак відповідно до ст. 13 Статуту, члени Ліги Націй мали право починати війну проти тих держав, що не виконують "сумлінно винесені рішення". Сам Статут Ліги Націй не містив ніяких постанов про обов'язки держав – членів Ліги дотримувати права меншостей або здійснювати міжнародне співробітництво в розвитку поваги до прав людини і забезпечення хоча б елементарних цивільних, політичних, економічних або соціальних прав. Члени Ліги брали на себе лише зобов'язання "докладати зусиль" до забезпечення "справедливих і гуманних умов праці". Держави, які були членами Ліги Націй, навіть не ставили перед собою завдання виробити універсальний міжнародний документ, що містив би норми про повагу й дотримання хоча б елементарних прав і свобод людини [4, с. 57]. У період, що передувє створенню Організації Об'єднаних Націй, обмеженою кількістю держав були укладені перші міжнародні угоди. До них входять договори й конвенції, які містять положення про боротьбу з рабством і работоргівлею, про припинення торгівлі жінками й дітьми, про захист релігійних, етнічних і мовних меншостей, а також ряду прав людини в період збройних конфліктів. Однак метою цих угод було не створення всебічної системи міжнародного захисту прав людини, а лише забезпечення деяких прав особистості.

Після прийняття Статуту Організації Об'єднаних Націй і в часи холодної війни ця позиція була далеко не одностайною. Багато західних юристів дотримувалися думки, що становно прав і свобод людини і їх дотримання Статут Організації Об'єднаних Націй тільки формулює мету, яку необхідно досягти. Суперечливу позицію займав Радянський Союз. Визнаючи юридичну обов'язковість положень Статуту Організації Об'єднаних Націй, СРСР абсолютизував поняття

державного суверенітету і вважав, що регулювання прав людини цілком належить до внутрішньої компетенції держав. Сьогодні подібні точки зору більше не висловлюються. У таких країнах, як Бельгія, Нідерланди, Індія, Італія, Сполучені Штати Америки, Шрі-Ланка, положення Декларації широко використовуються для тлумачення внутрішньодержавних законів, що стосуються прав людини. На них постійно посилаються суди цих країн. Більшість держав розглядають Декларацію як документ, що містить звичайні норми міжнародного права, більшість котрих стали *jus cogens*. Таке розуміння Декларації особливо важливе у зв'язку з тим, що ряд країн (Куба, Китай, Індонезія, Пакистан, Саудівська Аравія та ін.) не є учасниками ні Пакту про цивільні і політичні права, ні Пакту про економічні, соціальні і культурні права. Вони зобов'язані керуватися положеннями Загальної декларації прав людини. Однак Сполучені Штати Америки наполягали на тому, щоб Пакт був обмежений виключно цивільними й політичними правами. "Сполученим Штатам Америки, – відзначав видатний американський державний діяч Дж. Грін, – важко буде прийняти договір, що містить економічні, соціальні і культурні права, оскільки вони виходять за межі правил, що містяться в Конституції Сполучених Штатів Америки". Таким чином, Міжнародні пакти про права людини готувалися Організацією Об'єднаних Націй понад двадцять років.

Економічні, соціальні й культурні права порівняно нещодавно стали проголошуватися й закріплюватися законодавством різних країн світу й міжнародними документами. Законодавчі акти й конституції, прийняті в XVIII–XIX ст., містили в основному перелік цивільних і політичних прав. Економічні й соціальні права в той період розглядалися як побічний продукт їх розвитку. Лише з початку XX в. у конституціях ряду держав усе більший акцент робиться на соціально-економічне право. До таких документів належать Веймарська Конституція Німеччини 1919 р., Конституція Іспанської Республіки 1931 р., Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1936 р., Конституція Ірландії 1937 р. та ін. З прийняттям Статуту Організації Об'єднаних Націй, а потім Загальної декларації прав людини починається якісно новий етап у міжнародно-правовій регламентації цих прав.

В останні роки змінилася позиція як Сполучених Штатів Америки, так і багатьох інших країн. Вони стали визнавати юридичну обов'язковість положень Пакту про економічні, соціальні й культурні права. Новий підхід знайшов відбиток у Підсумковому документі Всесвітньої конференції з прав людини, що відбулася у Відні у 1993 р. Ряд положень Пакту стосується питань, що регулюються також у Пакті про економічні,

соціальні і культурні права. Це право кожної людини на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати в них (ст. 22), а також ст. 23 і 24 про родину, шлюб та дітей, що проголосили рівність прав і обов'язків подружжя і право кожної дитини "на такі міри захисту, що вимагаються в її становищі як малолітньої з боку її родини, суспільства і держави". Відповідно до п. 1 ст. 4, ці Пакти "під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується", держави "можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань... тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження..." Право відступу не застосовується, відповідно до п. 2 ст. 4 Пакту, до таких фундаментальних прав і свобод: до права на життя (ст. 6); до заборони піддавати будь-кого катуванням або жорстокому, нелюдському, принижуючому гідність поводженню або покаранню (ст. 7); до заборони рабства, работоргівлі і підневільного стану (п. 1 і 2 ст. 8); до заборони позбавляти свободи за виконання якогось договірною зобов'язання (ст. 11); до заборони скасування принципу, відповідно до якого кримінальний закон не має зворотної сили (ст. 15); до права кожного на визнання його правосуб'єктності (ст. 16); до права кожного на свободу думки, совісті і релігії (ст. 18). Розбір індивідуальних повідомлень відіграє значну роль в імплементації Пакту. Саме їхній розгляд дає змогу Комітету з прав людини робити висновки про відповідність законів, судової й адміністративної практики тієї або іншої держави вимогам Пакту. Виконуючи рішення Комітету, приводячи своє законодавство у відповідність із Пактом, держава тим самим створює умови для того, щоб надалі подібних порушень прав людини не відбувалося. Процедура розгляду індивідуальних скарг у межах Факультативного протоколу показала її ефективність як у відновленні порушених прав, так і у виявленні невідповідності між національними законами і практикою їхнього здійснення, з одного боку, і міжнародними нормами – з іншого. Розвиток міждержавних відносин свідчить про те, що багато питань, які раніше належали до внутрішньої компетенції держав, стали піддаватися міжнародному-правовому регулюванню. До них належать і питання страти. Питання про застосування страти за тяжкі злочини є не тільки правовим, а й морально-філософським. Більшість убивств вчинені людьми у стані сп'яніння, хронічними алкоголіками, а також тими, хто приймав рішення під впливом ряду несподіваних

чинників. Лише невелика кількість убивств планується заздалегідь або відбувається в корисливих цілях, тому численні аргументи про те, що страта здатна зупинити або різко зменшити злочинність, нічим не підтверджуються. Як видається, дослідження прав людини у площині "універсалізм – релятивізм" може проводитися на різних рівнях: зокрема, доктринально-теоретичному й практико-прикладному. Прикладом першого може бути обстоюваний українським науковцем О. Мережко біохеверистський метод аналізу природи прав людини [4, с. 55]; ми ж приділимо тут увагу останньому з наведених рівнів.

Повертаючись до теми статті, а саме – можливості існування універсальних міжнародних стандартів прав людини, відзначаємо, що відповідне приєднання України до Конвенції та визнання обов'язковою юрисдикції суду фактично означає постуляцію презумпції про наявність відповідних євросандартів прав людини, а це, в свою чергу, зумовлює потребу доктринального дослідження практики суду та з'ясування його власної "філософії" прав людини [5, с. 38–39]. Так, відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. З цього конституційного положення випливає, що право звертатися зі скаргою до міжнародних організацій обумовлено наявністю відповідних міжнародних договорів України і може бути використане лише після того, як будуть вичерпані всі національні засоби правового захисту. Взагалі на міжнародному рівні зроблено чимало для сприяння повазі прав людини. Гірші справи на національному рівні, що має вирішальне значення. У ряді країн, у тому числі і в Україні, конституційно закріплені загальновизнані міжнародні норми про права людини. Однак це ще не означає, що відповідні норми втілюються в життя. Для цього необхідна перебудова правової системи в цілому. США, які одним з перших конституційно закріпили права людини, не беруть участі у більшості конвенцій про права людини, а ті, що ратифіковані, супроводжуються такими застереженнями, що значною мірою знецінюють участь у цих конвенціях. Тим часом, від США істотно залежить зміцнення позицій принципу поваги прав людини.

Таким чином, міжнародно-правові гарантії політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні – це система універсальних нормативно-правових актів і спеціально створених організацій з метою захисту, реалізації й охорони політичних прав і свобод людини та громадянина на міжнародному рівні. Міжнародні нормативно-правові гарантії політичних прав і свобод лю-

дини й громадянина – це система універсальних міжнародних способів захисту політичних прав і свобод людини правового характеру, які закріплені в міжнародних деклараціях, конвенціях, пактах та інших документах правового характеру і які є обов'язковими для виконання всіма державами.

У будь-якому разі держава може звернутися із заявою з приводу недотримання конвенції іншою державою у Європейський суд, який є незалежним органом, що складається з рівної кількості членів від кожної держави, що є сторонами у цій справі. Комісія після вивчення підстав для заяви, аналізу фактів і прийняття мір для мірного врегулювання направляє звіт у комітет міністрів Ради Європи. Цей орган визначає, чи було порушення Конвенції, та встановлює спричинені цим наслідки. Санкції, як правило, мають лише моральний характер, але громадська думка держав-членів може посилити їх дію. Фізична особа також має право безпосереднього звертання у комісію із заявою про порушення державою Конвенції. Така можливість стала надаватися фізичній особі з 1991 р. Конвенція заснувала Європейський суд з справ людини, члени якого обираються консультативною асамблеєю Ради Європи. Цей суд має компетенцію лише стосовно країн, які визнають його юрисдикцію згідно зі ст. 46 Конвенції. Він може бути скликаний Європейською Комісією з прав людини або державою-стороною у тримісячний термін, починаючи від подання звіту Комісії в Комітет Міністрів Ради Європи. У цьому випадку Комітет втрачає повноваження. Що стосується регіональних систем міжнародного-правового захисту прав людини, то найбільший досвід щодо цього мають держави-члени Європейського Союзу. До них належать: Загальна декларація прав людини, прийнята 10.12.1948 р., Міжнародні пакти про економічні, соціальні і культурні права, прийняті в 1996 р., Міжнародний пакт про цивільні і політичні права, схвалений Генеральною Асамблеєю ООН 19.12.1996 р., Факультативний протокол до Міжнародного пакту про цивільні і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1996 р., Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про цивільні і політичні права, спрямований на скасування страти, прийнятий 15.12.1989 р., Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, укладена 04.11.1950 р. у Римі державами-членами Ради Європи та доповнена дев'ятьма додатковими протоколами; Протокол № 6 про скасування страти, який був прийнятий до Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод у 1983 р. Радою Європи; Заключний акт про безпеку та співробітництво в Європі, прийнятий у 1975 р. у Гельсінкі; Паризька "Хартія для нової Європи", підписана 21.11.1990 р., та інші міжнародні

нормативно-правові акти, які гарантують права і свободи людини й громадянина в Україні. Нагляд за виконанням цих міжнародних нормативно-правових актів про захист прав і свобод людини та громадянина здійснюють спеціальні міжнародні органи, які є механізмом міжнародного захисту прав людини.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що неможливо сформулювати однозначні, абсолютно дійсні критерії тлумачення такого поняття, як "міжнародні організаційно-правові гарантії політичних прав і свобод людини й громадянина". Але водночас, уточнення його змісту не тільки можливе, а й необхідне. Тому наведені розробки у сфері політичних прав повинні бути враховані в українському законодавстві. Ці гарантії включають у себе діяльність спеціально створених міжнародних організацій, держави, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та інших посадових осіб у сфері правотворчості, правозастосування, здійснення заходів процедурного, організаційного й іншого характеру з метою підвищення ефективності реалізації, захисту та забезпечення прав людини. До них належать: Організація Об'єднаних Націй; Генеральна Асамблея ООН; Економічна і соціальна рада і її допоміжні органи (ЕКОСОС); Комісія з прав людини (КПЛ); Підкомісія із запобігання дискримінації та захисту меншостей; Комісія про статус жінок; Управління Верховного Комісара ООН з прав біженців (УВКБ); Міжнародний надзвичайний фонд допомоги дітям (ЮНІСЕФ); орган, який займається науковими дослідженнями (ЮНІТАР); Секретаріат Організації Об'єд-

наних Націй; Центр з прав людини; Міжнародна організація праці; Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО); Міжнародний суд ООН; Міжнародний кримінальний суд; Комітет з прав людини; Комітет з ліквідації расової дискримінації; Комітет з економічних, соціальних і культурних прав; Комітет з ліквідації дискримінації стосовно жінок; Комітет проти катувань; "Група трьох"; Європейський суд ООН та Уповноважений Верховної Ради з прав людини.

Список використаної літератури

1. Конституційне законодавство України (законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення) : зб. норм. актів / редкол.: С.В. Лінецький, М.І. Мельник, А.М. Ришелюк. – К. : Атіка, 2000. – 896 с.
2. Конституція України : оф. текст : Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / [упор. М.І. Хропанюк]. – К. : Парламент, 1999. – 544 с.
3. Колосов Ю.М. Международные стандарты в области прав человека и проблемы советского законодательства / Ю.М. Колосов // Московский журнал международного права. – 1992. – № 2. – С. 67–73.
4. Мережко О. Культурний релятивізм і природа фундаментальних прав людини / О. Мережко // Український часопис прав людини. – 1996. – № 1. – С. 55–59.
5. Добрянський С. Застосування Конвенції як вияв діалектики загального й одного у праворозумінні / С. Добрянський // Право України. – 2000. – № 11. – С. 38–40.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2013.

Заворотченко Т.Н. Международные гарантии политических прав и свобод граждан как возможность осуществления универсальных международных стандартов прав человека

В статье освещён процесс формирования конституционных прав и свобод человека и гражданина Украины в международных организациях. Акцентируется внимание на том, что международные организационно-правовые гарантии политических прав и свобод граждан реализуются при помощи специально созданных международных организаций, в компетенцию которых входит защита прав и свобод человека и гражданина. Отображена непрерывная связь человека с государством, политических прав с другими видами системы прав человека. Приведена классификация организационно-правовых гарантов политических прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: Устав Организации Объединённых Наций, нарушения прав человека, рассмотрение индивидуальных жалоб, стандарты прав человека, механизм международной защиты прав человека.

Zavorotchenko T. International guarantees of political rights and freedoms of citizens as the possibility of the existence of universal international human rights standards

In this article describes the process of formation of the constitutional rights and freedoms of man and of the citizen of Ukraine in international organizations. The author focuses on the fact that international legal guarantees of political rights and freedoms of citizens are realized with the help of specially created international organizations responsible for protecting the rights and freedoms of man and citizen. The article reflects the continuous connection of the man with the state of political rights with other kinds of human rights. Classification of organizational and legal guarantors of political rights and freedoms of man and citizen. Analyses the main stages of development of political rights and freedoms of citizens. Considered are the possibilities for

protection of constitutional rights and freedoms of citizens of Ukraine in international organizations. Identify burning theoretical-applied questions of the doctrine of humanitarian intervention, which was widely used in the practice of international relations. Attention is focused on economic, social and cultural rights, which became declared and secured in the legislation of different countries and international documents. Allocated the right of petition to the international organizations, which is due to the relevant international treaties of Ukraine, and which can be used only after you have exhausted all national remedies. Found contradictions and gaps in the activities of organizational and legislative measures. Traced the historical development of the above concepts, their future role and significance at the present stage. Outlines the authors vision of the problem and possible ways of its overcoming. Characteristics of international legal guarantors subjective constitutional political rights and freedoms of man and citizen, and given the very notion of this category. The system guarantors, which include activities specially created international organizations, the state and other officials involved.

Key words: *the Charter of the United Nations, human rights violation, consideration of individual complaints, human rights standards, mechanisms for international protection of human rights.*